

# SPIS TREŚCI

|                                                                                   |    |
|-----------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>Okres rozkwitu folwarku pańszczyźnianego (1501—1648)</b> . . . . .             | 6  |
| Lata koniunktury zbożowej . . . . .                                               | 6  |
| Cezury w dziejach architektury . . . . .                                          | 6  |
| <b>Ziemie Śląska, Pomorza, Prus i Mazowsza a Królestwo Polskie</b> . . . . .      | 6  |
| Ziemie śląskie . . . . .                                                          | 6  |
| Pomorze Zachodnie . . . . .                                                       | 7  |
| Sekularyzacja zakonu krzyżackiego. Prusy Książęce i Prusy Królewskie . . . . .    | 7  |
| Wcielenie Mazowsza do Korony . . . . .                                            | 8  |
| <b>Pod berłem ostatnich Jagiellonów i pierwszych królów elekcyjnych</b> . . . . . | 8  |
| Rządy Aleksandra . . . . .                                                        | 8  |
| Zygmunt I królem Polski . . . . .                                                 | 8  |
| Sojusze i koligacje władców . . . . .                                             | 8  |
| Koronacja Zygmunta Augusta . . . . .                                              | 9  |
| Polityka Polski wobec Turcji i Habsburgów . . . . .                               | 9  |
| Objęcie władzy przez Zygmunta Augusta na Litwie. Śmierć Zygmunta I . . . . .      | 10 |
| Osobiste i państwowe perypetie Zygmunta Augusta . . . . .                         | 10 |
| Sprawa Infant . . . . .                                                           | 10 |
| Konflikty skandynawskie a Polska . . . . .                                        | 11 |
| Sejm w Piotrkowie w 1562/1563 r. . . . .                                          | 11 |
| Unia polsko-litewska. Śmierć Zygmunta Augusta . . . . .                           | 11 |
| Kandydaci do spuścizny po Jagiellonach . . . . .                                  | 13 |
| Rządy Stefana Batorego . . . . .                                                  | 13 |
| Zatarg Batorego ze Zborowskimi . . . . .                                          | 14 |
| Współzawodnictwo Wazów i Habsburgów o tron polski. Zygmunt III Waza . . . . .     | 14 |
| Konflikty z Kozakami . . . . .                                                    | 15 |
| Walka Zygmunta III o koronę szwedzką . . . . .                                    | 15 |
| Rokosz Zebrzydowskiego . . . . .                                                  | 16 |
| Dymitr Samozwaniec w Moskwie . . . . .                                            | 16 |
| Uznanie królewicza polskiego za cara Moskwy . . . . .                             | 17 |
| Żałoga polska na Kremlu . . . . .                                                 | 17 |
| Rozejm Rzeczypospolitej z Księstwem Moskiewskim . . . . .                         | 18 |
| Wojna z Turcją . . . . .                                                          | 19 |
| Europa u progu wojny trzydziestoletniej . . . . .                                 | 20 |
| Dalsze zabiegi Zygmunta III o odzyskanie korony szwedzkiej . . . . .              | 20 |
| Stronnictwo antyhabsburskie . . . . .                                             | 20 |
| Wojna ze Szwecją . . . . .                                                        | 20 |
| Elekcja Władysława na króla Polski . . . . .                                      | 21 |
| Zerwanie rozejmu z Polską przez cara Michała . . . . .                            | 22 |
| Atak Turcji na Rzeczpospolitą i jego skutki . . . . .                             | 22 |

|                                                                   |    |
|-------------------------------------------------------------------|----|
| Starania Władysława IV o koronę szwedzką. Budowa portów . . . . . | 22 |
| Oferty małżeńskie i sojusznicze Władysława IV . . . . .           | 23 |
| Konflikty z Gdańskiem . . . . .                                   | 23 |
| Budowa twierdzy Kudak przyczyną buntów kozackich . . . . .        | 24 |
| Posel perski w Warszawie i plany nowej wojny z Turcją . . . . .   | 24 |
| Małżeństwo Władysława IV z księżniczką francuską . . . . .        | 25 |
| Wydarzenia roku 1648 . . . . .                                    | 25 |

## **Gospodarka i społeczeństwo . . . . . 25**

|                                                                             |    |
|-----------------------------------------------------------------------------|----|
| Rozwój folwarku w XVI w. . . . .                                            | 25 |
| Pańszczyzna . . . . .                                                       | 26 |
| Ograniczanie swobody poruszania się chłopów . . . . .                       | 27 |
| Zmniejszenie wielkości gospodarstw chłopskich. Położenie ludności wiejskiej | 27 |
| Gospodarka folwarczna przyczyną zmniejszenia się gospodarczej i politycznej |    |
| roli miast . . . . .                                                        | 28 |
| Warunki transportu a eksport zboża . . . . .                                | 29 |
| Ośrodki produkcji sukna i płótna . . . . .                                  | 30 |
| Sytuacja chłopów w Polsce i w innych krajach europejskich . . . . .         | 30 |
| Towary eksportowe Polski . . . . .                                          | 30 |
| Woły, skóry i futra na szlakach handlowych Polski . . . . .                 | 31 |
| Towary importowane do Polski . . . . .                                      | 32 |
| Kopalnictwo Polski XVI i pierwszej połowy XVII w. Hutnictwo . . . . .       | 32 |
| Handlowa pozycja Gdańska . . . . .                                          | 33 |
| Rzemiosło gdańskie . . . . .                                                | 33 |
| Dochody Gdańska i jego polityka zagraniczna . . . . .                       | 35 |
| Polityczne i kulturalne znaczenie Krakowa w XVI w. . . . .                  | 35 |
| Rzemiosło Wrocławia . . . . .                                               | 35 |
| Emigracja rzemieślników holenderskich . . . . .                             | 35 |
| Wsie holenderskie nad Wisłą . . . . .                                       | 36 |
| Zaludnienie Polski w XVI i w pierwszej połowie XVII w. . . . .              | 36 |
| Rozwój miast starych i lokacje nowych . . . . .                             | 37 |
| Konflikty społeczne w miastach . . . . .                                    | 38 |
| Szlachta a mieszczenie. Jurydyki . . . . .                                  | 39 |
| Żydzi w Polsce XVI w. . . . .                                               | 40 |
| Płynność podziałów stanowych . . . . .                                      | 41 |
| Królewszczyzny i urzędy. Latafundia . . . . .                               | 41 |
| „Ludzie nowi” . . . . .                                                     | 43 |
| Rozwarstwienie stanu szlacheckiego . . . . .                                | 44 |
| Oslabienie władzy królewskiej . . . . .                                     | 45 |
| Sarmatyzm . . . . .                                                         | 46 |
| Wyjazdy zagraniczne . . . . .                                               | 46 |

## **Kościół w czasach reformacji i kontrreformacji . . . . . 48**

|                                       |    |
|---------------------------------------|----|
| Rozłam w Kościele Zachodnim . . . . . | 48 |
| Papiestwo w dobie renesansu . . . . . | 48 |

|                                                                                                                      |        |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|
| <i>Sacco di Roma</i> . . . . .                                                                                       | 49     |
| Nowe zgromadzenia zakonne (teatyni, kapucyni, reformaci) i ich działalność w Polsce . . . . .                        | 49     |
| Zakon karmelitów bosych i pierwszy ich klasztor w Krakowie . . . . .                                                 | 49     |
| Marszałek Wolski sprowadza kamedułów do Polski i Austrii . . . . .                                                   | 50     |
| Zakony specjalistyczne: bonifratrzy — służba zdrowia . . . . .                                                       | 50     |
| Jezuici — służba specjalna papieżstwa . . . . .                                                                      | 51     |
| Szkoły jezuickie . . . . .                                                                                           | 52     |
| Szkoły pijarskie . . . . .                                                                                           | 52     |
| Sobór trydencki . . . . .                                                                                            | 53     |
| Kontrreformacyjna ofensywa soboru trydenckiego . . . . .                                                             | 53     |
| Luterańska wizja Kościoła . . . . .                                                                                  | 54     |
| Nauka Lutra na ziemiach polskich . . . . .                                                                           | 54     |
| Teologiczne i ustrojowe poglądy anabaptystów . . . . .                                                               | 54     |
| Laicyzacja zakonu krzyżackiego . . . . .                                                                             | 54     |
| Luteranizm na Pomorzu Zachodnim . . . . .                                                                            | 55     |
| Jan Kalwin . . . . .                                                                                                 | 55     |
| Kalwinizm w Polsce . . . . .                                                                                         | 55     |
| Bracia czescy w Wielkopolsce . . . . .                                                                               | 56     |
| Próby współdziałania protestantów — ugoda sandomierska . . . . .                                                     | 56     |
| Bracia polscy — arianie . . . . .                                                                                    | 56     |
| Tolerancja religijna w Polsce . . . . .                                                                              | 57     |
| Przypadki fanatyzmu religijnego . . . . .                                                                            | 59     |
| Kościół Wschodni w Rzeczpospolitej. Unici . . . . .                                                                  | 59     |
| <br><b>Renesans i manieryzm w pejzażu architektonicznym ziem Polski</b> . . . . .                                    | <br>60 |
| Projektowanie architektury . . . . .                                                                                 | 60     |
| Pierwsze dzieła renesansu w Polsce. Kaplica Zygmuntowska . . . . .                                                   | 65     |
| Rozwiązanie wnętrza kaplicy Zygmuntowskiej . . . . .                                                                 | 66     |
| Zgodność programu formalnego kaplicy Zygmuntowskiej z zaleceniami Alberta . . . . .                                  | 67     |
| Rezydencje Zygmunta Starego . . . . .                                                                                | 68     |
| Wieża mieszkalna w Piotrkowie . . . . .                                                                              | 69     |
| Przebudowa zamku na Wawelu . . . . .                                                                                 | 69     |
| Pałace wawelskie . . . . .                                                                                           | 70     |
| Wawelski dziedziniec krużgankowy . . . . .                                                                           | 72     |
| Piękno w teorii Alberta . . . . .                                                                                    | 74     |
| Przebudowa katedry płockiej . . . . .                                                                                | 74     |
| Kaplica biskupa Noskowskiego w Pułtusk . . . . .                                                                     | 74     |
| Przebudowa kolegiaty pułtuskiej. Grupa renesansowych kościołów na Mazowszu . . . . .                                 | 75     |
| <br>Jednoczesność dawnych i nowych nurtów architektury. Zamierzona archaizacja . . . . .                             | <br>76 |
| Nowe rozwiązania monumentalnych fasad w budownictwie świeckim — brama zamkowa w Brzegu i ratusz w Poznaniu . . . . . | 79     |
| Strome dachy a elewacje wzdłużne . . . . .                                                                           | 81     |

|                                                                                                               |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Fasady szczytowe kościołów . . . . .                                                                          | 82  |
| Motywy niderlandzkie w dekoracji fasad . . . . .                                                              | 82  |
| Attyki . . . . .                                                                                              | 84  |
| <br>Estetyka manieryzmu . . . . .                                                                             | 86  |
| Manierystyczne koncepcje rozwiązań architektonicznych a prestiż właściciela<br>budowli . . . . .              | 87  |
| Manieryzm a kontrreformacja . . . . .                                                                         | 88  |
| Pochodzenie i charakter ornamentyki manierystycznej . . . . .                                                 | 89  |
| Nowe techniki w wykańczaniu budowli. Sgraffita i stiuki . . . . .                                             | 90  |
| Kształt budowli odzwierciedlający przypisane jej treści . . . . .                                             | 91  |
| Kamienice Przybyłów w Kazimierzu Dolnym . . . . .                                                             | 92  |
| Kamienica Celejowska w Kazimierzu Dolnym . . . . .                                                            | 95  |
| Zamek w Baranowie . . . . .                                                                                   | 225 |
| Kościół w Grodzisku Wielkopolskim . . . . .                                                                   | 225 |
| <br>Świątynie innowierców . . . . .                                                                           | 226 |
| Synagogi . . . . .                                                                                            | 227 |
| <br><b>Architektura sakralna kontrreformacji . . . . .</b>                                                    | 228 |
| <br>Modyfikacja wnętrz kościołów posoborowych . . . . .                                                       | 228 |
| Model kościoła potrydenckiego — jezuicki kościół Il Gesù w Rzymie . . . . .                                   | 230 |
| Kościół jezuitów p.w. św. Piotra i Pawła w Krakowie . . . . .                                                 | 231 |
| Przepisy budowlane Karola Boromeusza — kodyfikacja zaleceń soboru try-<br>denckiego . . . . .                 | 234 |
| Zalecenia Karola Boromeusza a praktyka budowlana. Indywidualizm rozwią-<br>zań kościołów jezuickich . . . . . | 235 |
| Budownictwo karmelitów bosych. Unifikacja rozwiązań . . . . .                                                 | 237 |
| Kościół karmelitanek bosych p.w. św. Marcina w Krakowie . . . . .                                             | 239 |
| Założenie klasztorne karmelitów bosych w Czernej . . . . .                                                    | 239 |
| Czarny marmur w XVII-wiecznych wnętrzach . . . . .                                                            | 240 |
| Klasztor kamedułów na Bielanych pod Krakowem . . . . .                                                        | 241 |
| Strefa pustelnicza i strefa laicka . . . . .                                                                  | 241 |
| Kościół kamedułów krakowskich . . . . .                                                                       | 242 |
| Mauzoleum fundatora . . . . .                                                                                 | 243 |
| Kościół kamedułów w Rytwianach . . . . .                                                                      | 243 |
| Kameduli na Bielanych pod Warszawą . . . . .                                                                  | 244 |
| Kościół bernardynów i nowe rozwiązania budynków klasztornych . . . . .                                        | 244 |
| Elementy obronne kościołów i klasztorów . . . . .                                                             | 245 |
| Kościół drewniane . . . . .                                                                                   | 246 |
| <br>Założenia kalwaryjskie . . . . .                                                                          | 247 |
| Dzieje nabożeństwa <i>Drogi Krzyżowej</i> . . . . .                                                           | 247 |
| Odtworzenie dróg <i>Pojmania</i> i <i>Męki Chrystusa</i> przez Adrichoma . . . . .                            | 248 |
| Założenia kalwaryjskie w Polsce i na Litwie . . . . .                                                         | 249 |
| Kaplice kalwaryjskie . . . . .                                                                                | 250 |

|                                                                              |     |
|------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Kalwaria Ujazdowska w Warszawie . . . . .                                    | 250 |
| <i>Droga Krzyżowa</i> we wnętrzach kościelnych . . . . .                     | 250 |
| Kaplice Loretańskie . . . . .                                                | 251 |
| <b>Budownictwo militarne</b> . . . . .                                       | 251 |
| Fortyfikacje bastejowe na ziemiach Polski . . . . .                          | 251 |
| Starowłoski system fortyfikacji . . . . .                                    | 252 |
| Nowowłoski system fortyfikacji . . . . .                                     | 252 |
| Uczniowie Galileusza . . . . .                                               | 253 |
| Wpływ fortyfikacji bastionowych na budownictwo . . . . .                     | 254 |
| Staroholenderski system fortyfikacji . . . . .                               | 254 |
| Warsztat inżynierów wojskowych . . . . .                                     | 255 |
| Zdobywanie fortyfikacji . . . . .                                            | 256 |
| <b>Dom w mieście</b> . . . . .                                               | 257 |
| Wzrost liczby domów murowanych w miastach . . . . .                          | 257 |
| Zaopatrzenie w cegłę . . . . .                                               | 258 |
| Zamość. Trwałość budynków a koncepcja miasta . . . . .                       | 258 |
| Schemat zabudowy działek miejskich . . . . .                                 | 259 |
| Budynki mieszkalne i gospodarcze . . . . .                                   | 260 |
| Woda w mieście . . . . .                                                     | 260 |
| Stan sanitarny miasta . . . . .                                              | 261 |
| Wysokość domów . . . . .                                                     | 261 |
| Domy kupców i rzemieślników . . . . .                                        | 262 |
| Mieszkania do wynajęcia . . . . .                                            | 262 |
| Domy dla ubogich . . . . .                                                   | 263 |
| Podobieństwo schematów — indywidualność rozwiązań . . . . .                  | 263 |
| Reprezentacyjność mieszkań. Wielka izba . . . . .                            | 263 |
| Sień reprezentacyjna . . . . .                                               | 264 |
| Stropy i sklepienia . . . . .                                                | 264 |
| Domy „północne” i domy „południowe” . . . . .                                | 265 |
| Domy <i>in modo italiano</i> . . . . .                                       | 266 |
| Pierwsze kamienice w Zamościu . . . . .                                      | 267 |
| Fasady kamienic w Zamościu . . . . .                                         | 268 |
| Plany kamienic zamojskich . . . . .                                          | 269 |
| Pałace miejskie . . . . .                                                    | 269 |
| Pałac Górków w Poznaniu i miejskie rezydencje magnackie . . . . .            | 271 |
| Przekształcanie podwórzy w przestrzeń reprezentacyjną . . . . .              | 272 |
| Kamienica Loitzów — poszukiwanie wyrazu dawności . . . . .                   | 272 |
| Fasady jako sceneria ceremonii ulicznych. Architektura okazjonalna . . . . . | 274 |
| Kolorystyka wnętrz mieszkalnych . . . . .                                    | 275 |
| Podłogi i posadzki . . . . .                                                 | 276 |
| Okna i drzwi . . . . .                                                       | 276 |

|                                                                                                |            |
|------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| Oświetlenie i ogrzewanie . . . . .                                                             | 276        |
| Dekoracja ścian . . . . .                                                                      | 278        |
| Meble . . . . .                                                                                | 279        |
| Naczynia i bibeloty . . . . .                                                                  | 279        |
| <b>Dwory, zamki i pałace . . . . .</b>                                                         | <b>280</b> |
| Siedziby szlachty . . . . .                                                                    | 280        |
| Teren dworu lub zamku . . . . .                                                                | 282        |
| Ogrody . . . . .                                                                               | 282        |
| Różnice treści nazw „dom pański”, „dwór”, „pałac”, „zamek”. Dworki „błotne”                    | 283        |
| Wieżowy „dom pański” . . . . .                                                                 | 284        |
| Wpływ rezydencji Zygmunta Augusta i Stefana Batorego na kształt siedzib szlacheckich . . . . . | 285        |
| Dwory drewniane . . . . .                                                                      | 286        |
| Murowane dwory śląskie . . . . .                                                               | 287        |
| Przenikanie reguł architektonicznych do budownictwa dworów . . . . .                           | 289        |
| „Dwór wielki” w Ujazdowie . . . . .                                                            | 290        |
| Otoczenie dworu ujazdowskiego . . . . .                                                        | 291        |
| „Nowy sposób” budowania. Wille . . . . .                                                       | 292        |
| Galerie arkadowe . . . . .                                                                     | 296        |
| Pałace. Pomieszczenia reprezentacyjne na piętrze . . . . .                                     | 296        |
| „Włoski sposób budowania” . . . . .                                                            | 297        |
| Plany i elewacje pałaców . . . . .                                                             | 297        |
| Symetria planów i fasad . . . . .                                                              | 298        |
| Pałac kanclerza Zamoyskiego w Zamościu . . . . .                                               | 299        |
| Pałac biskupa Myszkowskiego w Książu Wielkim . . . . .                                         | 299        |
| Pałac starosty Grzybowskiego w Chrzęsnem . . . . .                                             | 300        |
| Pałac kanclerza Ossolińskiego w Warszawie . . . . .                                            | 300        |
| Zamek wojewody Ossolińskiego w Ujeździe . . . . .                                              | 301        |
| Umocnienia pałaców . . . . .                                                                   | 304        |
| Zmiany funkcji i ukształtowania budowli zamkowych . . . . .                                    | 385        |
| Schody w zamkach . . . . .                                                                     | 386        |
| Reprezentacyjność fasad zamkowych — wieże i budynki bramne . . . . .                           | 388        |
| Bramy zamku warszawskiego . . . . .                                                            | 389        |
| Zamek Ujazdowski . . . . .                                                                     | 389        |
| Wieże wewnętrzne . . . . .                                                                     | 389        |
| Zamek w Przemyśle . . . . .                                                                    | 390        |
| Wieże i baszty cylindryczne . . . . .                                                          | 390        |
| Wieże wieloboczne . . . . .                                                                    | 391        |
| Włoskie inspiracje układu przestrzennego a odmienność zamków polskich . . . . .                | 391        |
| Zamki wojewody Lubomirskiego. Wiśnicz Nowy i Łańcut . . . . .                                  | 392        |

|                                                       |            |
|-------------------------------------------------------|------------|
| Fortyfikacje zamków . . . . .                         | 394        |
| Wnętrza dworów drewnianych . . . . .                  | 394        |
| Wnętrza dworów i pałaców murowanych . . . . .         | 395        |
| Posadzki i ściany . . . . .                           | 397        |
| Dekoracyjność stropów . . . . .                       | 399        |
| Sklepienia . . . . .                                  | 399        |
| Odrzwia . . . . .                                     | 400        |
| Kominki i piece . . . . .                             | 401        |
| Oświetlenie wnętrz . . . . .                          | 401        |
| Meble włoskie . . . . .                               | 401        |
| Meble niderlandzkie, gdańskie i niemieckie . . . . .  | 402        |
| Obrazy świadectwem wielmożności . . . . .             | 403        |
| Galerie, gabinety sztuki, muzea osobliwości . . . . . | 406        |
| Zespoły muzyczne . . . . .                            | 407        |
| Widowiska publiczne i prywatne . . . . .              | 408        |
| Teatr . . . . .                                       | 409        |
| Szopki . . . . .                                      | 410        |
| <b>Budownictwo wsi . . . . .</b>                      | <b>410</b> |
| Chałupa — chłopski budynek mieszkalny . . . . .       | 410        |
| Chałupy z około 1600 r. . . . .                       | 411        |
| Pomieszczenia dla komorników i kątników . . . . .     | 412        |
| Chałupa z Lipiec . . . . .                            | 412        |
| Interpretacje formy chałupy podcieniowej . . . . .    | 413        |
| Wielkość chałup . . . . .                             | 414        |
| Ściany chałup . . . . .                               | 414        |
| Dachy chałup . . . . .                                | 415        |
| Paleniska i piece . . . . .                           | 415        |
| Sprzęty chłopskie . . . . .                           | 416        |
| Chałupy i zagrody . . . . .                           | 416        |
| Od redakcji . . . . .                                 | 418        |
| Źródła ilustracji . . . . .                           | 419        |
| Indeks miejscowości i zabytków . . . . .              | 421        |